

LITERATURA V 6. - 9. ROČNÍKU ZÁKLADNÍCH ŠKOL - NOVÝ OBSAH, NOVÉ PŘÍSTUPY, NOVÉ METODY

VĚRA MARTINKOVÁ

1. K pojetí tématu

Příspěvek je zaměřen na didaktické problémy, které souvisejí s náplní nových standardů a nových osnov ZŠ a OČS pro 6. - 9. ročník v literární složce předmětu český jazyk a literatura. Výsledky edukačních výzkumů budou prezentovány i pomocí nových učebnic literatury pro tyto ročníky a sondami, které jsme směřovali do školní praxe buď sami jako nakladatelství, nebo prostřednictvím jiných pedagogických organizací a aktivit.

V 90. letech zaznamenala koncepce předmětu český jazyk a literatura na 2. stupni ZŠ zásadní změny. Můžeme konstatovat, že to byly změny pozitivní. Ve svém příspěvku si chci povšimnout vybraných změn v oblasti základních kurikulárních materiálů a dále jejich projevů v nových českých učebnicích. V závěru se zmíním o školní praxi a nastíním její současné problémy.

2. O standardech a osnovách

Podstatné změny v koncepci druhého stupně základního školství přinesly především tři stěžejní kurikulární materiály: Návrh učebních osnov občanské školy z roku 1994, standardy základní školy z roku 1995 a navazující Vzdělávací program Základní škola z roku 1996. Můžeme k nim dále částečně připojit i materiály určené programu Národní škola a materiály pro nižší ročníky víceletých gymnázií. Tři výchozí materiály se vyznačují především koncepčností a obsahovostí, tedy rysy, které např. kurikulární materiály předchozí výchovně vzdělávací koncepce určené literární složce předmětu ČJL na ZŠ postrádaly. Dále je v nich patrné úsilí o rozvinutí nejen složky vědomostní, ale i dovednostní a postojové, úsilí o rozvíjení uvědomělého čtenářství žáků, o rozšiřování jejich kulturně společenského záběru, o vícedimenzionálnost, pozornost je věnována komunikačním dovednostem a aktivitám (a to nejen v jazykové složce předmětu), rozvíjení tvořivého a tvůrčího potenciálu žáků, jejich samostatnosti a pohotovosti, i schopnosti kooperace apod. Jako východisko literární složky předmětu byla stanovena teorie literatury. Prostřednictvím vlastních čtenářských prožitků se má žák postupně učit jejím základům.

Od zkvalitnění kurikulárních materiálů a zavedení celé řady inovací, které výrazně změnily pojetí předmětu, si zainteresovaná veřejnost mnohé slibovala.

Dnes - po několika letech platnosti těchto kurikulárních materiálů - máme příležitost k prvním komplexním rekapitulacím.

3. Ad učebnice

Nejprve se blíže zaměříme na to, jak se nové osnovy a didaktické postupy uplatnily v nových učebnicích. Podrobnou analýzu učebnic pro literární složku předmětu ČJL v 6.-9. ročníku ZŠ do června 1998 jsem připravila pro loňskou konferenci ČAPV. Proto zde pouze shrnu její nejdůležitější závěry.

Od roku 1994, kdy byly schváleny první inovované osnovy ve formě Návrhu učebních osnov OčŠ, bylo vydáno již několik desítek učebnic pro literární složku předmětu ČJL na 2. stupni ZŠ. Většina z nich nese ujištění, že byly zpracovány podle nových osnov nebo standardů, a schvalovací doložku MŠMT ČR. Přesto jen několik z nich skutečně naplňuje požadavky MŠMT a adekvátních kurikulárních materiálů. Ty ostatní se o to většinou ani nepokoušejí a jsou často pouze novým vydáním starých textů.

Důležité však je, že vhodné učebnice, které by byly ve shodě jak s aktuálními požadavky materiálů MŠMT, tak s požadavky kladenými na moderní učebnice vůbec, **existují** (a učitelé si dokonce mohou vybírat).

Také učebnice, které jsem autorsky připravila pro literární složku předmětu ČJL (prozatím pro 6.-8. ročník) s názvem Literatura, Malá čítanka a Metodický průvodce, patří mezi ty, které plně odpovídají požadavkům na kvalitní a moderní učebnice. Protože mi jsou samozřejmě nejbližší, zvolila jsem je jako zástupce skupiny kvalitních učebnic a jejich prostřednictvím budu charakterizovat pozitivní rysy a přínosy této skupiny.

Cyklus výše jmenovaných učebnic je propojen synchronně (tj. v jednotlivém ročníku vzájemně mezi sebou) i diachronně (tj. od 6. až do nejvyššího ročníku ZŠ). Literatura v každém ročníku obsahuje výklady, ukázky, cvičení a další aktivizační aparát, dále základní metodické pokyny pro práci s učebnicí, a to pro žáky, učitele i popř. rodiče, přehled vybraných českých i světových spisovatelů i slovníček s rejstříkem nejdůležitějších pojmů. Malá čítanka zahrnuje především ukázkové texty a dále cvičení, otázky, úkoly, náměty a hry - zejména pro domácí a samostatnou práci žáků. Metodický průvodce byl vytvořen především jako pomocník pro učitele. Obsahuje analýzu učebnic vždy pro jeden ročník, metodické návody a doporučení, návrh tematického plánu v několika variantách a podrobný klíč.

Po obsahové stránce cyklus koresponduje s odpovídajícími standardy a osnovami. Východiskem jsou tedy literární žánry a odtud žáci směřují jak k prohloubení dalších literárněteoretických poznatků, tak zejména k rozvíjení aktivního čtenářství. Ke splnění náročných cílů přispívá výběr pro žáky zajímavých, atraktivních a různorodých ukázek i množství aktivizujících cvičení, úkolů a her, stejně jako četné náměty rozvíjející fantazii a tvořivou (či dokonce tvůrčí) činnost žáků. V učebnicích jsou zahrnuti pokud možno všichni autoři a všechna díla, která žákům doporučují platné kurikulární materiály - ve formě ukázek, komentářů, informací, fotografií, ilustrací apod. Tím tyto učebnice ulehčují práci žákům i učitelům a umožňují věnovat více času interpretační či tvořivé práci s textem. Množství zařazených her zpřístupní práci s učebnicemi a seznamování s někdy obtížnými tématy. Kořením učebnic je humor v různých podobách. Knihy jsme též oživilí netradiční grafickou úpravou a četnými ilustracemi. Věříme, že jmenované rysy zakládají možnost efektivní, rozmanité a tvořivé výuky.

4. Ad nové metody

Za poslední roky se již vžila idea přechodu od transmisní výuky (pouze žákům předávající vědomosti) k výuce aktivizující, na níž se žáci sami podílejí - v níž si nejen osvojí potřebné vědomosti, ale naučí se je také vhodně používat, získají funkční gramotnost. Žáci by měli pod jejich vlivem všestranně rozvíjet svou osobnost: složku intelektuální i fantazii, dovednosti i postoje. Budou připravováni nejen pro budoucí povolání, ale též pro skutečný život, který dnes není nijak snadný a který má mnoho záłudností i nepravých pěšinek.

Literární složka předmětu ČJL má celou řadu možností k uplatnění těch nejrozmanitějších metod a řadu příležitostí k dosažení jmenovaných náročných cílů.

Trápí nás proto, že pod úhlem pohledu našich médií se české školství často jeví jako fosilie z doby Marie Terezie, že je kritizováno za to, že není schopno vyhovět moderním požadavkům doby a vyrovnat se svými metodami, cíli i výsledky moderním edukačním systémům vyspělých zemí. Tento pohled považují za značně zúžený a zkreslující, i když - jak se o tom zmíním dále - na některých konkrétních školách to tak snad vypadá. Nejnovější české kurikulární materiály (včetně učebnic) však naopak dávají reálný předpoklad k tomu, aby se české školství vyrovnalo i s těmi nejnáročnějšími požadavky.

Např. v našich učebnicích literatury volíme didakticky značně propracovanou výstavbu, kde se prolínají výklady s literárními ukázkami, komentáři, průvodními slovy autorů, recenzentů i odborníků, s literární kritikou, obrázky a zároveň jak kontrolním, tak aktivizačním aparátem otázek, cvičení, námětů, úkolů, her, ohniskových témat i badatelských miniprojektů. Přístupnost výkladů a komentářů, atraktivnost a poutavost literárních ukázek, humor, fantazie, výběr ilustrací i důmyslné zapojení aktivizujících složek (zpravidla realizované zábavnou či hravou formou) - to vše by mělo učebnice zpřístupnit každému žákovi a zpříjemnit tak práci ve škole i v domácí přípravě. Přitom knihy zcela určitě nejsou podbíživé a zábavnost v nich ani v nejmenším nesnižuje jejich odbornou či metodickou úroveň.

5. Ad školní praxe

Až dosud se tedy zdálo, že by mohlo být vše v pořádku. Ani standardy, ani osnovy, ani učebnice však nemohou plně suplovat skutečnou výuku, skutečný kontakt učitele s žáky. A právě tato školní praxe je v současné době podle našich zjištění tím nejslabším článkem, tím "zakopaným psem" edukačního procesu v základních školách. Pokusíme se zachytit ty nejzávažnější příčiny málo kvalitní a neadekvátní výuky literární složky předmětu ČJL na ZŠ. Zároveň bychom však nechtěli ublížit těm školám a učitelům, kteří to s kvalitní výukou myslí vážně a usilují o ni ze všech sil.

Následující výčet proto chceme podat pouze jako informaci o současném stavu základního školství v daném předmětu - prozatím bez nároku na hlubší analýzu příčin a důsledků i bez návrhů na řešení. Stav současného školství se nám totiž jeví jako velmi složitý a v mnohém nepřehledný (netransparentní),

dokonce se zde nezřídka setkáváme nikoliv s prosazováním (a vítězstvím) kvality, ale - snad stále častěji - s prosazováním (a vítězstvím) skupinových či osobních zájmů.

Nejzávažnější negativní faktory ovlivňující úroveň výuky v předmětu ČJL na základních školách v předmětu ČJL z pohledu našich sond

a) Objektivní faktory

1. Podstatná odlišnost základních témat standardů a osnov 6.-9. ročníků ZŠ od náplně absolvovaného vzdělání učitelů pro tento stupeň (v literární složce ČJL se jedná o teorii literatury).

2. Nárůst pracovních úvazků učitelů.

3. Nízká prestiž učitelů a učitelského povolání.

4. Neexistence (nebo nedostatečnost) účinné kontroly praktické výuky ze strany MŠMT ČR, ČŠI a dalších odpovědných orgánů.

5. Nedostatek finančních prostředků k pravidelnému kupování nových moderních učebnic a nových didaktických pomůcek pro výuku.

6. Stálé fungování nepříliš kvalitních odborníků v decizní sféře.

b) Subjektivní faktory (týkající se konkrétních škol a učitelů)

1. Malý zájem učitelů o zkvalitňování výuky ve vlastním předmětu, o další sebevzdělávání, o navštěvování tematických kursů, přednášek, výstav apod.

2. Nechuť zpracovávat nové přípravy a věnovat více energie práci v hodině.

3. Neznalost současných platných kurikulárních materiálů (včetně standardů, osnov a nových učebnic). Z toho pak plyne nedodržování jejich požadavků a nepřipravenost učitele pro moderní výuku podle platných osnov a standardů (jak ve složce obsahové, tak metodické).

4. Absence vnitřní kontroly školy.

5. Otázkou zůstává efektivní hospodaření s finančními prostředky školy.

6. Závěrem

Závěrem bych měla vyjádřit optimistické přesvědčení, že se dá vše snadno změnit, že ještě není pozdě. Na rozdíl od předchozích let mi však dnes optimismus schází. Snad je to tím, že na setkáních s učiteli potkávám často místo tvořivých lidí plných zájmu, nápadů a sil osoby unavené, usmýkané finančními starostmi, malou prestiží učitelského povolání, narůstajícími pracovními povinnostmi i žabomyšími válkami. Ti nejtvrději, aktivní a plní elánu často opouštějí školskou sféru, která jim nedovoluje rozvíjet osobnost a naplňovat ambice a vlastní představy. I z decizní sféry odchází stejný typ lidí ze stejných důvodů. A tak problémy českého školství stále přetrvávají - a východisko není v dohledu.

Pozn.: Vycházela jsem z vlastních průzkumů nakladatelství Trizonia Praha, ze zkušeností distribučního centra učebnic v Praze 4 v roce 1998-9, ze zkušeností distribuční agentury SPIS z roku 1998, z údajů získaných v rámci spolupráce nakladatelství Trizonia se Soukromou podnikatelskou školou v Kolíně v roce 1999 a z akcí pořádaných touto školou pro učitele středních a základních škol v roce 1999, ze závěrů akce školského úřadu Cheb pro učitele základních a středních škol v roce 1999, z informací získaných přímým kontaktem s učiteli 2. stupně ZŠ a ze zkušeností získaných při přípravě a ověřování testů ČŠI pro 8.-9. ročník ZŠ v letech 1996-7.

Použité zkratky: ZŠ - základní škola, OčŠ - občanská škola, ČŠI - Česká školní inspekce, ČJL - český jazyk a literatura, MŠMT ČR - Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky

AUTORKA - KONTAKT:

PhDr. Věra Martinková, CSc.,
šéfredaktorka nakladatelství Trizonia
Horní 203, 251 70 Dobřejšovice,
okres Praha-východ